

ПРОБЛЕМИ ЗМІСТУ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Макроекономіка. Підручник

Б.Є.Кваснюк, чл.-кор. НАН України

Інститут економіки та прогнозування НАН України

Тема 4. ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ

- 4.1. Валовий внутрішній продукт у системі національного рахівництва
- 4.2. ВВП у системі макроекономічних показників
- 4.3. Методи розрахунку й аналізу ВВП
- 4.4. Виробництво і структура ВВП у 2000–2005 роках

4.1. Валовий внутрішній продукт у системі національного рахівництва

Національна економіка, кількісний аналіз процесів відтворення здійснюються на підставі певної системи національних рахунків.

За радянських часів національне рахівництво в Україні базувалося на системі балансу народного господарства (БНГ). Він являв собою сукупність економічних показників, що характеризують розширене відтворення, виробництво, розподіл і накопичення суспільного продукту в їх взаємозв'язках. На принципах БНГ був побудований облік на всіх підприємствах і в установах.

Перший варіант балансу народного господарства був розроблений комісією працівників Центрального статистичного управління СРСР на чолі з П.Поповим – Баланс народного господарства Союзу РСР 1923/1924 року. Складовим елементом балансу стали зведені дані про вартість виробничих фондів і землі – Капітали Союзу РСР на 1 жовтня 1924 року.

БНГ знаменував перший у світі досвід детального розгляду національного продукту, його галузевої структури і системи міжгалузевих зв'язків. Він мав величезне значення для розвитку основ національного рахівництва в цілому, стимулював розвиток економічної науки взагалі і зокрема статистики. В подальшому БНГ був розгорнутий у систему міжгалузевих балансів, які й досі виступають дуже цінним інструментом економічного аналізу.

Методологія Балансу народного господарства мала певні вади, які для 1920-х років не були суттєвими, але згодом призвели до вичерпання його аналітичних можливостей. БНГ з самого початку виходив із версії

Тема 4. Валовий внутрішній продукт

матеріального виробництва як єдиного продуцента національного доходу, що обумовлювало суттєву недооцінку кількісних обсягів національного продукту, стримувало розвиток сфери послуг.

На Заході роботи з формування системи національного рахівництва почалися в 1930-х роках, передусім в Англії. В результаті багаторічних пошуків з'явилася Система національних рахунків (СНР), яка зараз у світі стала загальноприйнятною. В її основу закладене вчення Дж.Кейнса. Засновником СНР вважають учня Кейнса Р.Стоуна, професора Кембриджського університету.

Після другої світової війни ООН створила міжнародну стандартизовану систему національного рахівництва. Перший її варіант з'явився 1953 року, який уточнювався і доповнювався 1960-го, 1964-го, 1968-го і, нарешті, 1993 року.

СНР утілює принципи ринкової економіки. Перехід України до цієї системи почався в 1990-і роки і не завершений досі. Спочатку було введено відповідну систему макроекономічних показників на основі категорії валового внутрішнього продукту (ВВП). Проте в галузевому розрізі, в тому числі статистиці промисловості, випуску товарів народного споживання, сільськогосподарської продукції тощо зберігаються показники БНГ, зокрема, валової продукції. Завершено перехід бухгалтерського обліку на СНР у банківському секторі, а в інших галузях народного господарства цей процес триває, бо сама проблема є надто складною і потребує часу для свого остаточного розв'язання.

У роки ринкової трансформації зрушення в економіці мали дуже строкату картину – від кризового падіння до економічного зростання (рисунк).

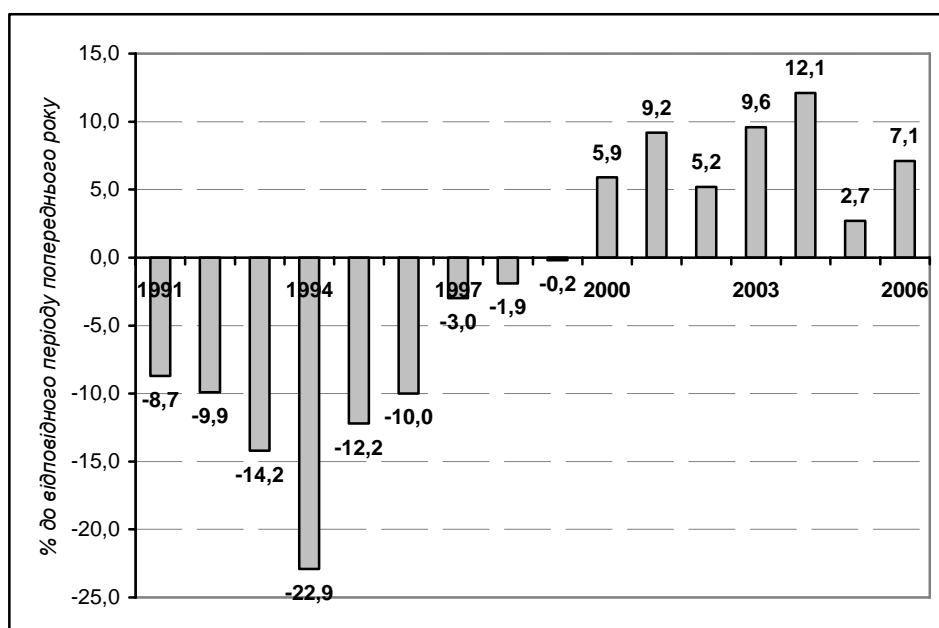

Рисунок. Динаміка ВВП України

Система національних рахунків – це сучасна інформаційна система показників і класифікацій, яку використовують для дослідження й аналізу розвитку ринкової економіки на макrorівні. Вона містить найповніші дані про господарювальних суб'єктів і економічні операції, пов'язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, накопиченням активів та інші аспекти виробничих процесів, усі елементи, що формують національне багатство, – основні фонди, матеріальні обігові засоби, монетарне золото та інші фінансові активи.

Національні рахунки побудовані на певній політ економічній концепції. Передусім, вона окреслює межі економічного виробництва товарів і послуг. На відміну від БНГ з його приматом матеріального виробництва як виключної сфери створення суспільного продукту, СНР виходить із розширеної версії продуктивної праці. Валова додана вартість створюється в усіх галузях, у тому числі в охороні здоров'я, культурі, освіті. Непродуктивною в економічному сенсі, тобто з позицій формування вартості ВВП, вважається праця в сімейному господарстві – приготування їжі, прибирання приміщень, виховання дітей. Решта видів діяльності, включаючи фінансове посередництво, неринкові послуги органів державного управління, приватні послуги тощо, належать до сфери продукування ВВП.

У 2000–2006 роках середньорічні темпи приросту ВВП становили 7,3%, у промисловості – 10,2%, сільському господарстві – 3,9%, будівництві – 5,9%, інвестиції в основний капітал – 17,1%. Це складає 2/3 від рівня 1990 року. Надолжити відставання прогнозується не раніше 2011–2012 років.

Перехід до СНР суттєво вплинув на структуру суспільного продукту (табл. 1).

Нова класифікація продуктивної праці істотно змінила частку послуг у національному виробництві. Це слід підкреслити окремо. В науковій літературі часто-густо натрапляємо на помилкову думку, що БНГ штучно обмежував так звану невиробничу сферу. За роки ринкової трансформації виробництво послуг у системі охорони здоров'я, культури і деяких інших навіть зменшилося. Проте перехідні процеси, безумовно, стимулювали виробництво послуг, зокрема, у сфері обігу, фінансовому секторі, підприємстві тощо. Саме тому частка галузей, що виробляють товари, зменшилася у 2001–2006 роках з 50,3% до 41,9%, частка виробництва матеріальних послуг зросла з 26,3% до 27,0%, нематеріальних послуг – з 23,4% до 31,1%.

Великі зміни внесла СНР у трактування доходу. Якщо в БНГ виробництво доходу було приписано тільки праці, то в національних рахунках капітал і земля розглядаються як фактори продуктивного порядку. Хоча відома теорія "факторів виробництва" в СНР у явному вигляді відсутня.

Таблиця 1

**Динаміка показників соціального розвитку
в 1996–2006 роках**

Кількість населення на кінець періоду, тис. осіб	ВВП на душу населення, грн	Доходи в розрахунку на одну особу, грн	Зміна реальних доходів, % (кумулятивно, до відповідного періоду попереднього року)	Номінальна середньомісячна зарплата, грн	Зміна реальної зарплати, % (кумулятивно, до відповідного періоду попереднього року)	Рік
50818,4	1595	х	х	126	-3,4	1996
50370,8	1842	х	х	143	-3,4	1997
49918,1	2040	х	х	153	-3,9	1998
49429,8	2614	х	х	178	-8,9	1999
48923,2	3436	х	х	230	-0,9	2000
48457,1	4195	2445,9	10,0	311	19,3	2001
48003,5	4685	2938,0	18,0	376	18,2	2002
47622,5	5591	3400,3	9,1	462	15,2	2003
47280,8	7273	4468,4	19,6	590	23,8	2004
46929,5	9372	6332,1	23,9	806	20,3	2005
46646,0	11492	7887,7	13,4	1041	18,3	2006

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України за відповідні роки.

Дохід у СНР трактується як максимальна сума надходжень у грошовій формі, яку можна витратити, але таким чином, щоб зберегти капітал, який існував спочатку. Принциповим положенням тут є те, що не кожна сума грошових надходжень виступає у формі доходу. Наприклад, за продажу певних активів і вкладанні виручених коштів у банк їх не слід інтерпретувати як дохід, бо продавець замість активів в одній формі одержав активи у другій – грошовій – формі. Лише відсотки із вкладу набудуть форми доходу.

До категорії доходу не включають суми, отримані внаслідок інфляції, коли, скажімо, запаси сировини чи інші активи, придбані за одними цінами, перепродаються за інфляційно підвищеними, що утворює так званий холдинговий прибуток. Додатковий дохід, отриманий за рахунок різниці в цінах, за концепцією СНР, підлягає виключенню з доданої вартості та обсягів створених доходів. СНР пов'язує утворення доходів із процесом виробництва товарів і послуг, зміною на цій підставі фінансових активів і пасивів, капіталоутворенням і, зрештою, з накопиченням національного багатства.

Дохід охоплює результати всіх видів виробничої діяльності у визначений проміжок часу, передусім, за рік. Річ, створену в попередньому році, але продану в поточному, не включають у дохід даного року. Перепродаж речей, незалежно від року виробництва, також у дохід не входить. Те

саме стосується послуг фінансових посередників, біржових операцій з цінними паперами, оскільки тут не відбувається збільшення національного продукту, а має місце лише зміна форм власності. Нарешті, в доході не враховують діяльність із виробництва товарів і послуг для власного споживання, які не набувають грошової форми, – домашнє господарство, виготовлення їжі, предметів господарського вжитку. З приводу оцінки цих видів робіт точиться дискусія, неодноразово висувалися пропозиції включити домашню працю у вартість національного пирога, але версія СНР–1993 цього питання не розв'язала. Відмова від включення в національний дохід поширюється і на тіньову діяльність.

Отже, дохід є мірилом грошової вартості товарів і послуг, легально вироблених на продаж у процесі поточного виробництва. Створена дода на вартість дорівнює сумі первинних доходів, які привласнюють інституційні сектори економіки завдяки своїй участі у процесі виробництва або активам, використаним у виробничих цілях.

СНР побудована на принципі розмежування кінцевого і проміжного продуктів. Кінцева продукція містить усе, що йде на кінцеве споживання населення і держави, інвестиції та експорт. Проміжна продукція – це вартість засобів, використаних на виробничє споживання – сировини, матеріалів, палива, енергії, а також виробничих послуг. У системі макропоказників національних рахунків подано саме кінцева продукція, що націлює виробників на ефективність виробничих затрат і отримання доходу.

Це означає, що обсяг суспільного продукту, а саме виробництво ВВП, характеризує вартість товарів і послуг кінцевого попиту – невиробничого споживання, накопичення і чистого експорту. Акцент на кінцевому попиту говорить про те, що вартість проміжного споживання товарів і послуг, використаних у процесі виробництва (сировина, матеріали, паливо, енергія, послуги вантажного транспорту, оптової торгівлі тощо), не входить до ВВП.

ВВП – це внутрішній продукт, тобто вироблений резидентами, а саме підприємствами і домашніми господарствами, незалежно від національної та громадянської приналежності, що мають центр економічних інтересів на території даної країни, здійснюють виробничу діяльність і перебувають на її економічній території не менше року.

4.2. ВВП у системі макроекономічних показників

В українській економіці йде процес поступового освоєння макропоказників ринкового типу. Їх базисна система включає:

- 1) валовий внутрішній продукт;
- 2) споживання основного капіталу;
- 3) чистий внутрішній продукт (1-2);
- 4) сальдо первинних доходів, отриманих з-за кордону;
- 5) валовий національний дохід (1+4);

Тема 4. Валовий внутрішній продукт

- 6) чистий національний дохід (4-2);
- 7) сальдо поточних трансфертів, одержаних з-за кордону;
- 8) валовий національний наявний дохід (5+7);
- 9) кінцеве споживання;
- 10) національні заощадження (8-9);
- 11) сальдо капітальних трансфертів, одержаних з-за кордону;
- 12) фінансові джерела інвестицій (10-11);
- 13) валове накопичення;
- 14) придбання невироблених нематеріальних нефінансових активів;
- 15) чисте кредитування (+), чисте запозичення (-) (12-13-14).

Відбиття економічних операцій у національних рахунках дозволяє вивести низку рівнянь, які мають суттєве значення в методиці обчислення макроекономічних показників.

$$GDP = C + G + I + (X - M) \quad (1)$$

$$CAB = (X - M) + NY + NCT, \quad (2)$$

де C – затрати на кінцеве споживання домашніх господарств;

CAB – рахунок поточних операцій платіжного балансу;

G – витрати на кінцеве споживання державних установ;

I – валове накопичення;

M – імпорт товарів і послуг;

X – експорт товарів і послуг;

NY – чисті доходи з-за кордону;

NCT – чисті поточні трансферти.

Валовий національний дохід (GNI) як нова категорія для української економіки дорівнює ВВП плюс первинні доходи, одержані резидентами за кордоном у вигляді оплати праці, відсотків, дивідендів, неінвестованих доходів від прямих зарубіжних інвестицій, мінус первинні доходи, передані резидентами за кордон,

або

$$GNI = GDP + L - M, \quad (3)$$

де L – первинні доходи, одержані з-за кордону;

M – первинні доходи, передані за кордон.

Валовий національний наявний дохід ($GNDI$) дорівнює валовому національному доходу плюс поточні трансферти, одержані резидентами з-за кордону, мінус поточні трансферти, передані за кордон.

$$GNDI = GNI + B - G, \quad (4)$$

де B – поточні трансферти, одержані з-за кордону;

G – поточні трансферти, передані за кордон.

Валовий національний наявний дохід дорівнює сумі кінцевого споживання і національних заощаджень.

$$GNDI = C + S. \quad (5)$$

Заощадження плюс сальдо капітальних трансфертів, одержаних з-за кордону, дорівнюють: інвестиції плюс накопичення невиробничих немате-

ріальних активів (патенти, ліцензії тощо) плюс чисте кредитування/чисте запозичення мінус споживання основного капіталу.

$$S + K = I + Z + J - O, \quad (6)$$

де S – національні заощадження;

K – сальдо капітальних трансфертів, одержаних з-за кордону;

I – накопичення виробничих активів;

Z – накопичення невироблених нематеріальних активів;

O – споживання основного капіталу;

J – чисте кредитування/чисте запозичення.

Чисте кредитування/чисте запозичення (перевищення або дефіцит джерел фінансування порівняно з видатками на чисте придбання нефінансових активів; на рівні економіки загалом чисте кредитування або чисте запозичення свідчать про обсяг ресурсів, які країна виділяє іншому світу або інший світ дає даній країні) дорівнює придбанню фінансових активів у нерезидентів мінус фінансові зобов'язання, взяті перед нерезидентами, або

$$J = F - Y, \quad (7)$$

де F – придбання активів у нерезидентів;

Y – узяття фінансових зобов'язань перед нерезидентами.

СНР розглядає заощадження та інвестиції як на валовій, так і на чистій основі.

"Валові" показники визначають без вирахування споживання (зносу) основного капіталу, вони базуються на концепції, що розглядає вартість послуг експлуатації основного виробничого капіталу як дохід виробника. "Валові" показники виходять з ринкової оцінки кінцевих продуктів і первинних доходів, вони легше піддаються міжнародним макроекономічним зіставленням, менше залежать від національної практики обчислення зносу основного виробничого капіталу.

"Чисті" показники розраховують за виключенням із валового споживання основного капіталу, який у цьому разі розглядають як один із видів затрат на виробництво. Виходячи із співвідношення "чистих" і "валових" показників, тобто з оцінки того, чи покриває накопичення звітної періоду знос наявних фондів, можна зробити висновки щодо характеру відтворення основного капіталу. Отже "чисті" показники набагато аналітичніші. В розвинутих країнах існує досить тісна залежність між чистим заощадженням і чистим накопиченням основного капіталу, з одного боку, і темпами економічного зростання – з іншого. Треба зазначити, що на результати розрахунків споживання основного капіталу значною мірою впливають практика оцінки фондів, яка має прив'язуватися до ринкових цін, і фіскальні міркування, що нерідко позначаються на нормах зносу й амортизації основного капіталу.

Накопичення основного капіталу є визначальною формою розширеного відтворення. Воно традиційно включає приріст основних фондів (будівлі та споруди, машини, устаткування, транспортні засоби, продуктивна

Тема 4. Валовий внутрішній продукт

і робоча худоба, багаторічні насадження тощо); у новій версії СНР ООН до цієї статті включила також вартість виконаних геологорозвідувальних робіт, програмного забезпечення і побудови баз даних для ЕОМ, створення оригіналів літературних і художніх творів як основи для майбутнього тиражування.

З методичної точки зору важливо розрізнити вироблені та невироблені, матеріальні та нематеріальні та фінансові активи.

Вироблені активи:

- матеріальні активи,
- матеріальні обігові кошти,
- цінності.

Нематеріальні активи:

- витрати на геологорозвідувальні роботи,
- засоби програмного забезпечення,
- оригінали художніх і літературних творів.

Невироблені активи:

- земля,
- корисні копалини,
- нематеріальні активи у вигляді ліцензій, патентів тощо.

Фінансові активи:

- монетарне золото,
- спеціальні права запозичення,
- готівка,
- депозити, акції та інші цінні папери.

У рахунку капіталу головним показником ресурсної частини є валові національні заощадження і капітальні трансферти.

Рахунок операцій з капіталом	
<i>Використання</i>	<i>Ресурси</i>
1. Валове накопичення основних фондів	1. Валове національне заощадження
2. Зміна запасів матеріальних обігових засобів	2. Капітальні трансферти, одержані з іншого світу
3. Чисті придбання землі та нематеріальних активів	
4. Капітальні трансферти, передані іншому світу	
5. Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	
<i>Разом:</i>	
(1+2+3+4+5)	(1+2)

У ресурсній частині рахунку капіталу потребує коментарію показник капітальних трансфертів. Під ним розуміють безоплатне передання активів капітального характеру з інших країн. Існують також внутрішні трансферти капіталу в натуральній та грошовій формах як безоплатні та нерегулярні вкладення з бюджету. У валове накопичення основних фондів включено також субсидії на капітальні вкладення з державного бюджету, зокрема, на капітальний ремонт, придбання обладнання бюджетними організація-

ми, погашення банкам кредитів, виданих на будівництво індивідуальних житлових будинків для працівників сільського господарства, надання промисловими підприємствами своїм працівникам матеріальної допомоги для внесків у кооперативне й індивідуальне житлове будівництво тощо.

Валове накопичення основного капіталу, крім операцій, пов'язаних із придбанням основних фондів, включає капітальний ремонт, видатки на поліпшення земельних ділянок, видатки у зв'язку з переданням прав власності на землю, основні фонди, лісові ділянки і нематеріальні активи – сплату юридичних послуг, мита і податків. У сучасному тлумаченні накопичення військові видатки на придбання товарів і послуг із нього виключені. Проте будівництво військових аеропортів, доріг, будівель належить до накопичення основного капіталу. Водночас видатки на капітальний ремонт залізниць і автомобільних шляхів громадянського призначення до статті накопичення основного капіталу не входять.

Чисті придбання нематеріальних активів являють собою різницю між купівлями і продажами патентів, торговельних знаків, авторських прав тощо.

Взаємодія показників національних заощаджень і накопичення визначає ступінь (збіг чи незбіг) сформованих і використаних інвестиційних ресурсів.

Утворення чистого кредитування реалізується через придбання фінансових активів чи скорочення зобов'язань, а чисте запозичення, навпаки, покривається скороченням фінансових активів або взяттям нових зобов'язань.

4.3. Методи розрахунку й аналізу ВВП

Система національних рахунків – це система взаємозалежних показників, яку використовують для опису й аналізу економічних процесів на макрорівні.

Головним узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку держави та її економічний стан, є валовий внутрішній продукт.

Для оцінки ВВП використовують три методи – виробництва, доходів і кінцевого використання.

Виробничий метод полягає у визначенні валової доданої вартості (ВДВ) за видами економічної діяльності як різниці між вартістю виробленої продукції в основних цінах і вартістю матеріальних видатків і послуг, спожитих у процесі виробництва.

ВВП для економіки загалом у ринкових цінах визначається як сума валової доданої вартості всіх видів економічної діяльності за всіма інституційними секторами економіки в основних цінах і податків, за винятком субсидій на продукти. Зазначений метод має важливе значення для аналізу результатів функціонування економіки. Він дозволяє охарактеризувати внесок кожного виду економічної діяльності та кожного інституційного сектора економіки у створення ВВП (табл. 2).

Таблиця 2

Випуск у ринкових цінах і валовий внутрішній продукт

Рік	У фактичних цінах				У порівняних цінах попереднього року			У постійних цінах 2001 року		
	Випуск у ринкових цінах	Проміжне споживання	Валовий внутрішній продукт	Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	Випуск у ринкових цінах	Проміжне споживання	Валовий внутрішній продукт	Випуск у ринкових цінах	Проміжне споживання	Валовий внутрішній продукт
	млрд крб			тис. крб	млрд крб					
1990	345	178	167	3	...	...	...	x	x	x
1991	632	333 6124	299	6	325	172	153	x	x	x
1992	11157	229249	5033	97	587	317	270	x	x	x
1993	377522	1654933	148273	2842 23184	10470	6153	4317	x	x	x
1994	2858702	7656838	1203769	105793	292751	178483	114268	x	x	x
1995	13108480		5451642		2504733	1447229	1057504	x	x	x
	млн грн			грн	млн грн					
1996	185390	103871	81519	1595	118984	69943	49041	x	x	x
1997	216719	123354	93365	1842	183109	104026	79083	x	x	x
1998	236304	133711	102593	2040	210129	118579	91550	x	x	x
1999	298223	167781	130442	2614	236313	133885	102428	x	x	x
2000	399701	229631	170070	3436	324821	186695	138126	x	x	x
2001	484220	280030	204190	4195	442560	256787	185773	484220	280030	204190
2002	528624	302814	225810	4685	511600	296691	214909	511600	296691	214909
2003	630831	363487	267344	5591	589332	341856	247476	569614	334254	235360
2004	842055	496942	345113	7273	720692	420871	299821	650730	386871	263859
2005	1048481	607029	441452	9372	879555	525037	354518	679733	407965	271768

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України за відповідні роки.

За методом доходів ВВП визначається як сума первинних доходів: оплати праці найманих працівників, податків, за винятком субсидій на виробництво та імпорт, валового прибутку і змішаного доходу по видах економічної діяльності за всіма інституційними секторами економіки. Цей метод не є основним, оскільки не всі показники доходів розраховуються на підставі звітних даних; частина з них визначається балансовим методом. Так, валовий прибуток і змішаний дохід визначаються розрахованим за видами економічної діяльності виробничим методом як різниця між ВДВ, з одного боку, й оплатою праці найманих працівників, чистих інших податків, пов'язаних із виробництвом – з іншого. Зазначений метод використовується, головню, для аналізу вартісної структури ВВП.

За визначення валового внутрішнього продукту застосовують Класифікацію інституційних секторів економіки і Класифікацію видів економічної діяльності.

Інституційний сектор економіки – це сукупність інституційних одиниць, які мають схожі інтереси, функції та джерела фінансування, що обумовлює їхню подібну економічну поведінку.

Інституційними одиницями є господарювальні одиниці, які можуть від свого імені мати активи, брати зобов'язання, здійснювати економічну діяльність і операції з іншими одиницями. Інституційними одиницями можуть бути юридичні та фізичні особи (або їхні групи) у формі домашніх господарств.

Відповідно до міжнародних стандартів СНР інституційні одиниці групуються в п'ять секторів економіки: нефінансові корпорації, фінансові корпорації, сектор загального державного управління, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства, сектор домашніх господарств.

Розрахунки методом виробництва і методом утворення доходу здійснюються за відповідними видами економічної діяльності та інституційними секторами.

Показниками, які застосовують за обчислення ВВП виробничим методом, є випуск, проміжне споживання і валова додана вартість.

Випуск товарів і послуг визначається їхньою вартістю і є результатом виробничої діяльності господарювальних одиниць-резидентів у звітному періоді.

До випуску включають:

- усі товари, незалежно від їхнього використання (як товари, надані іншим одиницям, котрі їх не виробляють, так і товари, вироблені для власного кінцевого споживання або накопичення, включаючи приріст запасів матеріальних обігових коштів у виробника);
- послуги, надані іншим інституційним одиницям, зокрема, неринкові послуги органів державного управління і некомерційних організацій;

Тема 4. Валовий внутрішній продукт

- побутові і домашні послуги (приготування їжі, прибирання, догляд за дітьми тощо), які надає наймана оплачувана домашня прислуга;
- умовно обчислена вартість послуг із проживання у власному житлі.

У системі національних рахунків розрізняють два типи випуску – ринковий і неринковий.

Ринковий випуск включає:

- товари і послуги, які реалізуються за економічно значущими цінами;
- товари і послуги, які обмінюються за бартером на інші товари, послуги або активи;
- товари і послуги, які надають роботодавці своїм робітникам як оплату праці в натуральній формі;
- товари і послуги, які виробляє один підрозділ (заклад) і поставляє іншому підрозділу (закладу) цього самого підприємства для використання у виробництві в даному або наступних періодах;
- готову продукцію і незавершене виробництво, що надходять у запаси матеріальних обігових коштів виробника і призначені для ринкового використання, тобто на вказані вище цілі.

Ринковий випуск здійснюється в секторі нефінансових корпорацій, фінансових корпорацій і секторі домашніх господарств (окрім виробництва товарів і послуг для власного кінцевого використання).

Розрахунки ринкового випуску здійснюються в основних цінах (табл. 3).

Основна ціна – це ціна, яку одержує виробник за одиницю товару або послуг, за винятком будь-яких податків на продукти, що підлягають сплаті, з урахуванням субсидій на продукти.

У тих випадках, коли на основі звітності одержують дані про випуск у цінах виробника, для оцінки його в основних цінах слід здійснити відповідне коригування.

4.4. Виробництво і структура ВВП у 2000–2005 роках

Переважна більшість форм статистичної звітності містить інформацію про реалізацію товарів і послуг, яка може певним чином відрізнятися від інформації про їх виробництво. Найповніша інформація щодо економічної діяльності, придатна для здійснення аналізу і прогнозування, подана в таблиці "Витрати – випуск" України, яка містить дані щодо випуску, його вартісного складу, проміжного і кінцевого споживання, накопичення, експорту та імпорту продукції реального та інших секторів економіки.

Випуск продукції в основних цінах

Галузь	Випуск продукції в основних цінах, млн грн						Структура випуску, %					
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Сільське господарство, мисливство	54259	65218	65253	64780	83850	92540	14,5	14,2	12,9	10,7	10,4	9,3
Лісове господарство	1347	1088	1177	1339	1818	2261	0,4	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Рибне господарство	503	429	412	415	445	575	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Видобування вугілля і торфу	10024	11416	11341	11509	12940	15942	2,7	2,5	2,3	1,9	1,6	1,6
Видобування вуглеводнів	5587	5274	5238	5550	5586	5675	1,5	1,1	1,0	0,9	0,7	0,6
Видобування неенергетичних матеріалів	6229	6721	7807	9425	13240	19532	1,7	1,5	1,5	1,6	1,6	2,0
Харчова промисловість	32240	45414	49215	61690	72682	90673	8,6	9,9	9,8	10,2	9,0	9,1
Текстильна і шкіряна промисловість	6206	6153	6644	7133	8513	10166	1,7	1,3	1,3	1,2	1,1	1,0
Деревообробна і целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа	5426	7062	8101	10860	14928	21081	1,5	1,5	1,6	1,8	1,8	2,1
Виробництво коксопродуктів	4005	5297	5535	7565	10643	14287	1,1	1,2	1,1	1,3	1,3	1,4
Нафтопереробна промисловість	10151	16666	18678	18452	30526	36206	2,7	3,6	3,7	3,1	3,8	3,6
Хімічне виробництво, гумові та пластмасові вироби	12081	14306	15362	20301	27551	35145	3,2	3,1	3,0	3,4	3,4	3,5

Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	4449	5932	6339	8020	10673	14985	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3	1,5
Металургія й оброблення металу	40406	42355	48301	59988	91902	107487	10,8	9,2	9,6	9,9	11,3	10,8
Виробництво машин і устаткування	18408	23358	28169	36121	51310	60294	4,9	5,1	5,6	6,0	6,3	6,1
Інші види виробництва	4413	6216	4957	5159	7092	8715	1,2	1,3	1,0	0,9	0,9	0,9
Електроенергетика	18028	1930'6	19562	20490	21500	23606	4,8	4,2	3,9	3,4	2,7	2,4
Газопостачання	2029	2315	2093	179'0	1876	2660	0,5	0,5	0,4	0,3	0,2	0,3
Теплопостачання	4440	4169	4582	5910	6276	6946	1,2	0,9	0,9	1,0	0,8	0,7
Водопостачання	2684	2115	1990	2170	230'9	3527	0,7	0,5	0,4	0,4	0,3	0,4
Будівництво	13918	18339	19176	25811	37667	45972	3,7	4,0	3,8	4,3	4,7	4,6
Торгівля	29152	38989	42628	54897	71490	99662	7,8	8,5	8,5	9,1	8,8	10,0
Готелі та ресторани	1987	2678	3038	3739	5452	6388	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6
Транспорт	26933	32784	36181	46600	55989	67170	7,2	7,1	7,2	7,7	6,9	6,7
Пошта і зв'язок	6509	8511	10765	13395	19244	24049	1,7	1,8	2,1	2,2	2,4	2,4
<i>Всього реальний сектор економіки</i>	<i>321414</i>	<i>392111</i>	<i>422544</i>	<i>503109</i>	<i>665502</i>	<i>815544</i>	<i>86,0</i>	<i>85,1</i>	<i>83,8</i>	<i>83,3</i>	<i>82,2</i>	<i>81,9</i>
Інші сектори економіки	52479	68409	81464	100595	144486	180086	14,0	14,9	16,2	16,7	17,8	18,1
Разом	373893	460520	504008	603704	809988	995630	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України за відповідні роки.

Схема таблиці "Витрати – випуск" у цінах споживача

	Проміжне споживання	Кінцеве використання				Разом використано
	Види економічної діяльності	Кінцеві споживчі витрати	Валове нагромадження	Експорт	Імпорт	
Товари (послуги) в цінах споживачів, використані у виробництві	I квадрант	II квадрант				
Оплата праці найманих працівників Податки за винятком субсидій на виробництво та Валовий прибуток, змішаний дохід	III квадрант					
Валовий внутрішній продукт (ВВП)						
Випуск						

У колонках таблиці "Витрати – випуск" відбито вартісний склад валового випуску за видами економічної діяльності в розрізі затрат окремих видів товарів і послуг, використаних у процесі виробництва (I квадрант), та доданої вартості (III квадрант). У рядках – використання кожного виду товарів і послуг на цілі проміжного споживання та кінцевого використання. Для кожного виду діяльності загальний обсяг випуску дорівнює обсягу використання. Як випущені, так і використані товари і послуги, відображено за вартістю їх споживання, тобто з включенням торгово-транспортної націнки і податків, за винятком субсидій на продукти.

Проміжне споживання (I квадрант) включає:

- вартість товарів і послуг, спожитих економічною одиницею за рік;
- умовно нараховану оплату послуг фінансових посередників;
- витрати на відрядження, за винятком добових;
- придбання виробниками малоцінних і швидкозношуваних предметів;
- орендну плату за будівлі, споруди, машини й обладнання;
- придбання озброєння, обмундирування, харчування для збройних сил.

Не входять до складу проміжного споживання:

- видатки на реконструкцію і модернізацію основних фондів, які приводять до поліпшення їхніх характеристик, збільшення терміну експлуатації чи повного відновлення;
- орендна плата за використання землі та інших невикористаних активів;
- видатки з передання права власності на товари капітального характеру;

- видатки на буріння свердловин для видобування нафти і газу, крім розвідувального буріння, тощо.

Кінцеве використання (II квадрант)

У II квадранті відбито кінцеві споживчі видатки на придбання товарів і послуг, валове накопичення, експорт та імпорт.

Кінцеве споживання формується за принципом "хто фінансує видатки" і включає кінцеві споживчі видатки домашніх господарств, органів державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Видатки домашніх господарств становлять основну частину кінцевого споживання і характеризують структуру споживання товарів та послуг населенням за рахунок власних коштів. Вони включають видатки на придбання споживчих товарів і послуг, споживання товарів і послуг, одержаних у натуральній формі і вироблених для власного кінцевого споживання. Особливим елементом є умовно обчислена вартість проживання у власному житлі.

Видатки органів державного управління поділяються на індивідуальні та колективні. Індивідуальні послуги органів державного управління споживаються безпосередньо домашніми господарствами. Існують також державні видатки на купівлю товарів для безоплатного або пільгового передання домашнім господарствам (транспортні засоби і бензин для інвалідів, підручники, медикаменти, продукти харчування). Колективні послуги надаються суспільству загалом (забезпечення безпеки й оборони, підтримання законності та правопорядку, здійснення державної політики, наукових досліджень тощо).

Видатки некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, включають вартість неринкових послуг, наданих домашнім господарствам цими організаціями (партії, профспілки, молодіжні, жіночі, релігійні та добровільні організації).

Валовий внутрішній продукт (III квадрант)

Валовий внутрішній продукт відбиває утворення первинних доходів, одержаних у результаті безпосередньої участі у процесі виробництва. Не включено до складу ВВП доходи від власності. Компоненти ВВП у таблиці "Витрати – випуск" кореспондують із рахунком утворення доходу.

У III квадранті виокремлюються такі компоненти:

- оплата праці найманих працівників;
- податки, за винятком субсидій на виробництво та імпорт;
- валовий прибуток, змішаний дохід.

Оплата праці найманих працівників складається з заробітної плати, фактичних і умовних внесків наймачів на соціальне страхування.

Заробітна плата являє собою винагороду у грошовій та натуральній формах, виплачену за виконану у звітному періоді роботу.

Фактичні внески наймачів на соціальне страхування складаються із внесків до фондів: соціального страхування, пенсійного, сприяння зайнятості.

Умовно обчислені внески роботодавець сплачує працівникам безпосередньо у вигляді допомог, без залучення спеціальних фондів (вихідна допомога, матеріальна допомога, пенсії та стипендії за рахунок коштів підприємства тощо).

Валовий прибуток, змішаний дохід відбивають первинні доходи, одержані корпораціями в результаті участі у процесі виробництва, і дохід некорпорованих підприємств, які належать домашнім господарствам.

Податки і субсидії на виробництво та імпорт поділяються на дві групи: податки і субсидії на продукти та податки і субсидії, пов'язані з виробництвом.

Податки на продукти сплачуються за одиницю товару чи послуги, які були вироблені, продані або імпортовані, пропорційно їхньої кількості або вартості. Це податок на додану вартість (ПДВ), акцизний збір, податки на імпорт тощо.

Відбиття ПДВ у таблиці "Витрати – випуск" має особливості. Проміжне споживання оцінюється в цінах придбання без відрахованого ПДВ із включенням торгово-транспортних націнок і податків на продукти без ПДВ. Виняток становить частина підприємств, які надають неринкові послуги, належать до сектора домашніх господарств і продукція яких звільнена від сплати ПДВ.

У II квадранті таблиці "Витрати – випуск" спожиті товари і послуги оцінюють у цінах придбання із включенням нарахованого ПДВ.

У III квадранті відбивається ПДВ на продукцію в сумі, врахованій у купівельній ціні використаної продукції відповідних галузей у I і II квадрантах.

Інші податки, пов'язані з виробництвом, інституційні одиниці сплачують за участь у процесі виробництва.

Субсидії на продукти інституційна одиниця одержує пропорційно кількості або вартості продукції. У III квадранті субсидії відбиваються зі знаком "мінус".

Інші субсидії, пов'язані з виробництвом, інституційні одиниці одержують у результаті участі у виробництві або за використання окремих факторів виробництва.

Оплата послуг фінансових посередників являє собою різницю між відсотками, які фінансові установи одержали за наданими кредитами і які сплатили за депозитами. Через неможливість розподілу за видами діяльності цей показник наведено у проміжному споживанні окремою колонкою в рядку "Фінанси", а за визначення валової доданої вартості (III квадрант) він показаний зі знаком "мінус".

До реального сектора економіки включено види економічної діяльності, що забезпечують виробництво ринкових товарів і послуг, продаж яких здійснюється за ринковими цінами. Насамперед, це інституційний сектор нефінансових корпорацій та виробнича діяльність домашніх господарств у тих її видах, де виробляються товари і надаються послуги вироб-

Тема 4. Валовий внутрішній продукт

ничого призначення. Для забезпечення порівнянності показників обсягів виробленої, спожитої, імпортованої/експортованої продукції важливо забезпечити зіставність інформаційних джерел. Таблиця "Витрати – випуск" ґрунтується на Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) і Центральній статистичній класифікації продукції (ЦСКП). Інформація щодо експорту/імпорту товарів і послуг перегрупована відповідно до ЦСКП.

Великі аналітичні та прогнозні можливості має ВВП за категоріями кінцевого використання, що характеризує як соціальну (споживацьку), так і виробничу функції, тобто містить індикатори економічного розвитку і зростання виробництва товарів і послуг (табл. 4).

Таблиця 4

Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання за 2005 рік

Показник	У фактичних цінах	
	млн грн	% до підсумку
Валовий внутрішній продукт	441500	100,0
Кінцеві споживчі видатки	325416	77,7
у тому числі:		
домашніх господарств	238040	56,9
з них:		
продукти харчування і безалкогольні напої	85974	20,6
алкогольні напої, тютюнові вироби і наркотики	15326	3,8
одяг і взуття	13959	3,3
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	21836	5,2
предмети домашнього вжитку, побутова техніка і поточне утримання житла	8748	2,1
охорона здоров'я	10568	2,5
транспорт	38835	9,3
зв'язок	11274	2,7
відпочинок і культура	10595	2,5
освіта	6361	1,5
ресторани і готелі	6054	1,4
різні товари і послуги	8510	2,0
некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	5630	1,3
сектора загального державного управління	81746	19,5
з них:		
індивідуальні споживчі видатки	49394	11,8
колективні споживчі видатки	32352	7,7
Валове накопичення основного капіталу	88431	21,1
Зміна запасів матеріальних обігових коштів	2678	0,7
Придбання, за виключенням вибуття цінностей	158	0,0
Експорт товарів і послуг	217130	51,9
Імпорт товарів і послуг	-215284	-51,4

Джерело: Статистичний збірник України за 2005 рік. – К., 2006.

Такими є основні принципи і закономірності функціонування валового внутрішнього продукту, які мають ключове значення для аналізу і прогнозування макроекономічних параметрів розвитку економіки.